

**Katarzyna Cabaj, Sylwia Hurko
Emilia Jastrzębska, Paulina Kowalczyk
Joanna Kurek**

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Ekonomicznych i Prawnych

Demokracja w ujęciu ogólnym – podstawowe informacje¹

Democracy in general terms – basic information

Wstęp

Niniejszy referat ma na celu przybliżenie ogólnego pojęcia „demokracja”, co będzie stanowiło punkt wyjścia do dalszych rozważań dotyczących funkcjonowania demokracji na szczeblu lokalnym. Pierwsza część zawiera informacje dotyczące kształtowania się demokracji na przestrzeni wieków, sięgając do jej starożytnych korzeni. Druga część poświęcona jest współczesnej demokracji w ujęciu globalnym i lokalnym.

Demokracja

Termin „demokracja” wywodzi się z języka greckiego od słów „demos” - lud oraz „kratos” - władza. Demokracja to forma ustroju politycznego, w której obywatele jako naród sprawują rządy bezpośrednio lub za pomocą wybranych przez siebie przedstawicieli.

- „Obecnie termin «demokracja» używany jest w czterech znaczeniach:
- a) władza ludu, narodu, społeczeństwa;
 - b) forma ustroju politycznego państwa, w którym uznaje się wolę większości obywateli jako źródło władzy i przyznaje się im prawa i wolności polityczne gwarantujące sprawowanie tej władzy;
 - c) synonim samych praw i wolności politycznych, których podstawą jest równość obywateli wobec prawa oraz równość ich szans i możliwości;
 - d) ustrój społeczno-gospodarczy zapewniający równy udział obywateli w zarządzaniu narodowym majątkiem produkcyjnym².

¹ Artykuł napisany pod opieką naukową mgr. Jana Izdebskiego.

² <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3891717/demokracja.html> .

Geneza i istota demokracji

ATENY

Początki demokracji, jako formy władzy, sięgają starożytnych Aten. Kształtowała się ona od końca VI wieku p.n.e. Najważniejszym reformatorem demokratycznym był Perykles. W Atenach suwerenna władza należała do ludu, a prawa polityczne posiadali mężczyźni powyżej 18 roku życia, którzy byli rdzennymi obywatelami Aten. Stanowili oni 10% mieszkańców ateńskiej polis. Organami władzy było Zgromadzenie Ludowe i Rada Pięciuset. Spory rozstrzygał sąd zwany heliają.

„Demokracja ateńska miała charakter demokracji bezpośredniej: lud czyli obywatele obecni na Zgromadzeniu tworzyli prawo, wybierali (w większości przypadków wybór zastąpiono losowaniem) urzędników i poddawali ich stałemu nadzorowi. Nie znano pojęcia przedstawicielstwa - delegowania przedstawicieli do decydowania w imieniu ludu. Istotną gwarancją rzeczywistej demokracji - rządów całego ludu (pełnoprawnych obywateli) były: zasada wolności przemówień, zasada równości w zajmowaniu urzędów, dostępności do urzędów, zasada równości wszystkich wobec prawa.

Naczelnymi zasadami ateńskiej demokracji były: wolność, czyli życie obywateli wedle własnego upodobania, w granicach prawa, równość obywateli wobec prawa i w dostępie do udziału we władzy, harmonia, zgoda (jednomyślność) rozumiana jako poddanie interesów jednostkowych doboru całej społeczności, praworządność, czyli podległość obywateli prawom, które sami ustanawiali i mogli zmieniać³.

RZYM

Pod koniec VI w. p.n.e., po obaleniu jednego z monarchów etruskich, władzę w Rzymie przejął lud. Tak narodził się Rzym jako republika. O rzymskiej republice często pisał Cycero: „A więc państwo (res publica) (...) jest to rzecz ludu (res populi)...”.

Spółczesność było podzielone na dwie grupy: patrycjuszy i plebejuszy. Ci pierwsi mieli pełnię praw politycznych, byli bogaci i płacili podatki, wstępowali także do wojska. Plebejusze byli biedni i nie mieli praw politycznych, lecz traktowano ich jako wolnych ludzi.

W republice rzymskiej występowały następujące funkcje polityczne, które obsadzali najbogatsi patrycjusze: konsulowie (funkcja króla), senat, kwesor (finanse), cenzorzy (kontrola prywatnego życia, ustalali listę wyborców), pretor (sądownictwo) i edyktowie (porządek w mieście i organizacja igrzysk). Pozostali obywatele poczuli się dyskryminowani i powołali trybuna ludowego, który dbał o interesy plebejuszy, choć nie był urzędnikiem. W sytuacjach nadzwyczajnych powoływano na 6 miesięcy dyktatora, który rządził

³ <http://www.historia.pgi.pl/demokracja.php>.

krajem i armią. Ostateczny koniec republiki rzymskiej nastąpił za panowania Juliusza Cezara.

Narodziny współczesnej demokracji

Współczesna demokracja zaczęła się kształtować w wyniku zwycięskich rewolucji burżuazyjnych:

- a) **angielskiej** - w XVII wieku, której skutkiem było przyznanie parlamentowi znacznych uprawnień do reprezentowania społeczeństwa. Za czasów rewolucji angielskiej zaczęły powstawać partie polityczne, jednak dopiero w XIX wieku stały się istotnym elementem i zaczęły przybierać charakter masowy;
- b) **francuskiej** - w XVIII wieku, uchwalono wówczas powszechną Deklarację Praw Człowieka i Obywatela, która zawierała gwarancje podstawowych praw i wolności obywatela.

W 1787 roku w Stanach Zjednoczonych uchwalono pierwszą na świecie Konstytucję. Przewidywała ona podział władzy pomiędzy prezydenta jako władzę wykonawczą i Kongres jako władzę ustawodawczą. W 1893 roku Nowa Zelandia przyznała prawa wyborcze kobietom.

Ogromny wkład w rozwój demokracji wnieśli filozofowie oświecenia. Charles Louis Montesquieu stworzył zasadę trójpodziału władzy. Natomiast Jean Jacques Rousseau wprowadził zasadę suwerenności ludu.

Początki demokracji w Polsce

W Polsce demokracja pojawiła się dopiero w XV wieku, gdy rycerstwo przeobraziło się w szlachtę, która dzieliła się na cztery grupy:

- magnatów,
- szlachtę średnią,
- szlachtę zagrodową,
- gólotę.

Szlachta, jako społeczność o istotnym znaczeniu dla Polski, posiadała prawa zwane przywilejami, które nadawali królowie w celu uzyskania wsparcia lub zgody w ważnych interesach państwa polskiego. Dzięki tym przywilejom szlachta zapewniła sobie wysoką pozycję i stała się jedyną grupą społeczną posiadającą liczne prawa. Utworzył się wówczas ustrój nazwany demokracją szlachecką.

Z końcem XV wieku ukształtowały się organy władzy w państwie. Był to Sejm Walny, na którym zbierali się przedstawiciele Izby Poselskiej, czyli posłowie wybierani na sejmikach ziemskich jako przedstawiciele społeczeństwa. W skład Sejmu Walnego wchodził także Senat, czyli członkowie dawnej rady królewskiej (arcybiskupi, biskupi, wojewodowie, kasztelanowie, kanclerz, podkanclerzy, marszałek, podskarbi i inni).

Tabela 1. Najważniejsze przywileje szlacheckie

Rok	Miejsce nadania	Nadający	Treść
1374	Koszyce	Ludwik Andegaweński	Szlachta została zwolniona z większości danin i podatków na rzecz państwa z wyjątkiem dwóch groszy z łanu chłopskiego
1430, 1433	Jedlina, Kraków	Władysław Jagiełło	Król zobowiązał się, że żaden szlachcic nie może być więziony bez wyroku sądowego
1454	Nieszawa, Cerekwica	Kazimierz Jagiellończyk	Bez zgody szlachty nie mogły być odtąd ustanowione nowe prawa i podatki. Zgody szlachty wymagało także powoływanie jej pod broń (pospolite ruszenie).
1496	Piotrków	Jan Olbracht	Szlachtę zwolniono z opłat celnych. Dla niej została zastrzeżona większość urzędów w państwie. Mieszczanie nie mogli nabywać dóbr ziemskich. Ceny na towary miejskie ustalali urzędnicy szlacheccy. Chłopi bez zgody pana nie mogli wyprować się ze wsi. Tylko jeden syn chłopski mógł opuścić wieś w ciągu roku.
1505	Radom	Aleksander Jagiellończyk	Nihil novi – „nic nowego”. Król nie mógł wydać ustaw bez zgody Senatu i Izby Poselskiej. Król nie mógł wprowadzić żadnych zmian w przywilejach i prawach szlachty bez zgody Izby Poselskiej.

Źródło: <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3891717/demokracja.html>.

W 1572 roku, po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów, ustalono, że władzę wybierać się będzie według zasad wolnej elekcji. O tym, jak elekt ma sprawować władzę, decydowały artykuły henrykowskie.

„Podstawową różnicą pomiędzy demokracją szlachecką a znanymi nam już formami demokracji ateńskiej bądź rzymskiej, był fakt, iż w Polsce nie wola większości, ale zgoda wszystkich decydowała o podjęciu jakiejś uchwały. Każdy bowiem z posłów miał prawo wyrażenia otwartego sprzeciwu zwanego «liberum veto» – «wolne, nie pozwalam» (łac.)”⁴.

Kolejnym przejawem demokracji w Polsce była Konstytucja 3 Maja z 1791 roku. Z Encyklopedii Powszechnej dowiadujemy się, że wspomniana konstytucja wprowadzić miała ustrój nowożytny. Jej zarys to m.in.:

- katolicyzm jako religia panująca, przy tolerancji uznanych przez państwo wyznań,
- gwarantowała szlachcie korzystanie z dotychczasowych przywilejów, z zastrzeżeniami, jakie wprowadziły uprzednie uchwały sejmowe,
- podzieliła władzę państwową na prawodawczą (sejm), wykonawczą (stanowił ją król ze Strażą, czyli radą ministrów) i sądowniczą (zorganizowane i ustanowione sądy),
- zniesiono unię lubelską, wprowadzając jednolity ustrój państwowy.

⁴ <http://www.historia.pgi.pl/demokracja.php>.

„Mimo pewnych braków Konstytucja była wielkim dziełem odradzającego się narodu, momentem przełomowym w życiu politycznym i społecznym, wielkim krokiem w unormowaniu stosunków prawnych, stanowiąc «złoty środek» między dawnymi instytucjami polskimi a skrajnymi doktrynami, głoszonymi przez rewolucję francuską⁵».

Postanowienia konstytucji przekreśliła konfederacja targowicka i uchwały sejmu grodzieńskiego z 1793 roku i nie weszły one w życie.

Demokracja globalna

Dotychczasowa demokracja, jak pisze J. Szymański, „obejmuje wyłącznie stosunki polityczne, godząc je z ekonomiczną władzą kapitału. Modelowi demokratycznego kapitalizmu, rozwiniętemu na Zachodzie, Chiny przeciwstawiają model kapitalizmu opartego na protekcji autorytarnego systemu władzy. Model ten przeciwstawia demokracji bezpieczeństwo. Dalsza ewolucja demokracji prowadzi do objęcia przez nią obok stosunków politycznych całokształtu stosunków społecznych, w których toczy się życie nowoczesnego społeczeństwa. Demokracja obejmująca całą sferę społeczną, zarówno w skali krajowej jak i międzynarodowej, do której zmierzamy, zasługiwałaby na miano demokracji globalnej⁶».

Według Szymańskiego społeczność międzynarodowa wprowadziłaby następujące standardy demokracji globalnej:

1. **Standard bezpieczeństwa politycznego**, czyli świat bez wojen oparty na regionalnych siłach bezpieczeństwa, ale konsekwencją wprowadzenia tego standardu byłoby usunięcie systemów autorytarnych.
2. **Standard jakości życia**, związany z poszanowaniem praw człowieka oraz zapewnieniem dostępu do środków egzystencji i informacji oraz ochrony zdrowia.
3. **Standard zrównoważonego rozwoju**, czyli stan równowagi wkładów i korzyści poszczególnych grup i jednostek ludzkich.
4. **Standard wykształcenia i infrastruktury naukowo-technicznej** byłby czynnikiem warunkującym i uwarunkowanym przez poprzednio wymienione standardy.

Demokracja lokalna

Jak pisze W. Misztal: „Problematyka lokalnego społeczeństwa obywatelskiego znalazła swój wyraz w propozycji uwzględniającej wymiar lokalny społeczności oraz aspekt polskiej tradycji politycznej. Proponowany projekt jest osadzony na przyjętej za Phillipem Schmitterem definicji społeczeństwa

⁵ *Kolejowe sądy rozjemcze do Laud William, Wielka Ilustrowana Encyklopedia Powszechna, Gutenberg-Print, Warszawa 1996, s. 62.*

⁶ J.M. Szymański, *Ku demokracji globalnej. Kryzys globalny. Szanse dla nowej polityki*, Łódź 2006, s. 3.

obywatelskiego rozumianego jako „układ albo system grup z poziomu mezo cechujących się samoorganizacją”.

Autorzy wskazują tu na dwie podstawowe cechy:

- przeciwstawienie społeczeństwa obywatelskiego centralnym strukturom administracyjnym państwa,
- podmiotowość mającą pierwotny wobec porządku państwowego charakter.

Kształtowanie i realizacja wzoru obywatela miejscowego w społeczności lokalnej zachodzi poprzez działania jednostek w sferze publicznej. Obserwowany jest konstytutywny dla demokracji proces interakcji w grupach pierwotnych i w organizacjach wspólnotowych. Autonomiczny, samorządowy charakter społeczności lokalnych funkcjonujących w systemach demokratycznych usytuowany jest w obrębie narodowego społeczeństwa obywatelskiego⁷.

Demokracja lokalna przejawia się, między innymi, poprzez, np. referenda lokalne w sprawie: samoopodatkowania się mieszkańców, zmian w podziale terytorialnym na gminy, odwołania wójta.

Formy demokracji według Heleny Tomaszewskiej

Demokracja bezpośrednia - obywatele mają wpływ na władzę w sposób bezpośredni poprzez:

- referendum - powszechne głosowanie obywateli posiadających czynne prawo wyborcze, w którym podejmują decyzję istotne dla nich samych,
- inicjatywę ludową - przyznanie określonej liczbie obywateli inicjatywy ustawodawczej, w przypadku Konstytucji RP może to zrobić grupa 100 tys. obywateli,
- veto ludowe - prawo obywateli do wyrażenia sprzeciwu wobec obowiązującej ustawy.
- plebiscyt - głosowanie mieszkańców danego obszaru, w którym decydują o ich przynależności państwowej.

W Polsce formami demokracji bezpośredniej są:

- obywatelska inicjatywa ustawodawcza - 100 tys. obywateli ma prawo złożyć projekt ustawy w Sejmie,
- referendum ogólnokrajowe - może dotyczyć zmian konstytucji, ratyfikacji umów międzynarodowych. Warunkiem jest uczestnictwo 50% obywateli,
- referendum lokalne - wypowiadają się w nim mieszkańcy gminy, powiatu lub województwa na temat problemu w danej jednostce. Można przeprowadzić referendum, jeżeli 10% mieszkańców wyraża chęć uczestnictwa w nim, a w województwie 5%.

⁷ W, Misztal, *Demokracja lokalna w Polsce*, [w:] <http://www.ltn.uz.zgora.pl/PDF/roc03/2.pdf>.

Demokracja pośrednia - obywatele pośrednio mają wpływ na władzę poprzez:

- udział w wyborach - wybór organów sprawujących władzę,
- przynależność do partii i innych organizacji społecznych i politycznych,
- podejmowanie przez obywateli inicjatyw obywatelskich,
- zgromadzenia - np. masowe manifestacje,
- listy otwarte - publikowane w prasie,
- petycje - pisemna, zbiorowa prośba lub żądanie skierowane do instytucji państwowej⁸.

Bibliografia

<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3891717/demokracja.html>.

<http://www.historia.pgi.pl/demokracja.php>.

Ku demokracji globalnej, [w:] J.M. Szymański, *Kryzys globalny. Szanse dla nowej polityki*, Łódź 2006.

Misztal W., *Demokracja lokalna w Polsce*,

[w:] <http://www.ltn.uz.zgo-ra.pl/PDF/rocz03/2.pdf>.

<http://www.tomaszewska.com.pl/8.demokracja.pdf>

Kolejowe sądy rozjemcze do Laud William, [w:] *Wielka Ilustrowana Encyklopedia Powszechna*, Gutenberg-Print, Warszawa 1996.

⁸ <http://www.tomaszewska.com.pl/8.demokracja.pdf>.